

ANDICS ERZSÉBET:
METTERNICH ÉS MAGYARORSZÁG

(Akadémiai, 1975.)

Mai versek, regények, drámák (vagy akár a róluk szóló irodalomtudományi munkák) esetében meglehetősen nehéz időtálló véleményt alkotni – az eszmék és ízlések elháríthatatlan változásai miatt nagy esélyünk van arra, hogy az utókor megmosolyogja majd értékítéleteinket, ranglistáinkat. A történettudomány talán szerencsésebb e tekintetben, már amennyiben tárgyat a lezárt múltból meríti, hiszen itt megvannak a kellő távlatok, s kevésbé zavaróak a mindenkori ízlésdivatok szempontjai. Bárhogy legyen is, hadd kezdjem e recenziót jósolgatással: bizonyosra veszem, hogy Andics Erzsébet Metternich-monográfiája az új magyar történetírás maradandó értékei közé tartozik.

Történetírást mondtam, márcsak nosztalgiából is egy kivesző iskola iránt, de ez esetben mindenképpen helyesebb történettudományról beszélni. Andics ugyanis egyáltalán nem törekszik arra a művészi történelemábrázolásra, amely az antik historikusok javát vagy a 19. század nagyjait Tacitustól Michelet-ig annyira jellemezte, hogy bennük a tudós és a szépiró kettős becsvágya egyszerre munkált. A *Metternich és Magyarország* szerzője kerüli az irodalmi fordulatokat, nem fest portrékat, drámai helyzeteket (őszintén szólva nem is sokat törődik a nyelvvel, emiatt gyakran nehézkes). Nem tudhatom szándékait, s a találgatásra nincs jogom, de elképzelhető, hogy ez a stílus – egy publicisztikai szenvedélyéről és készségeiről is ismert történész esetében – megfontolt visszafogottságot is tükröz: mintha Andics meg akarta volna mutatni, hogy *sine ira et studio* is tud írni, sőt a magyarság egyik legjelentékegyebb történelmi ellenségéről csak így érdemes ma írni.

Bármivel magyarázzuk is azonban, hogy e 33 ívnyi tekintélyes kötet sok részletében nyelvileg fárasztó, a lényeg mégiscsak az, hogy a mű egészében izgalmasabb nem egy „érdekfeszítően” megírt, irodalmilag is felcicomázott történelmi munkánál!

A könyv vonzóereje nyilvánvalóan mindenekelőtt magából a tárgyból fakad. „Közel egy félszázadon keresztül – írja Andics a bevezetésben – gazdasági és politikai fejlődésünk szempontjaiból sorsdöntő időben – tartotta Metternich, hol többé, hol kevésbé közvetlenül Magyarország sorsát a kezében; ennek nyomait, következményeit az ország az egész rákövetkező évszázadon át érezte, ezek talán még ma sem tűntek el egészen nyomtalanul.” Olyan történelmi szereplőről van szó tehát, akinek működése máig ható következményekkel járt, s akiről mégis

tárgyilagosan lehet írni, mert alakja elmerült a messzi múltban. De mert túlságosan is elmerült, nemcsak lehet, kell is idézni ezt a szereplőt és szerepet. A magyar történettudomány már régóta adós Metternich magyar politikájának feldolgozásával; az idevágó szerény kísérletek elvégeztek ugyan némi adatfeltáró munkát, de következtetéseikben alapos revízióra szorulnak.

Ezt a revíziót most úgy végezte el Andics Erzsébet, hogy nem egyszerűen új megvilágításba helyezte az államkancellár magyar politikáját (ez is épp elegendő lett volna egy értékes munka tárgyául), hanem egyszersmind óriási méretű forráskutatást, adatfeltárást is vállalt magára. Az elmúlt három évtized magyar történettudományában – de egész történetírásunkban is – kevés olyan művet tudnánk megjelölni, amely ekkora levéltári anyagra s a kéziratok és nyomtatott források ilyen tömegére támaszkodik!

Metternich 1809-ben került az osztrák államkancellária élére, egy Magyarország számára is sorsdöntő esztendőben, amikor a birodalmi ügyek intézőjének azonnal szembe kellett találnia magát „a magyar kérdéssel”. Négy évtizedes birodalmi szereplésének tehát mindjárt a kezdetén ott állt előtte az óriási feladat – Magyarország beolvasztása („*Amalgamierung Ungarns*”), amelyet először katonai eszközökkel szeretett volna elérni. Sőt, ez is egyike a történelem sajátos pikantériáinak, Napóleonra kívánt támaszkodni e tervében, arra a Napóleonra, aki épp akkoriban függetlenséget ígért a magyaroknak . . .

Andics széles körű dokumentációval mutatja meg, hogy miért nem sikerült Metternichnek a katonai megoldás kierőszakolása, s így összegez: „Mindez nem jelentette, hogy Metternich magát a gondolatot feladta volna. Az elkövetkezett évtizedek során újra és újra kísérletet tett, újabb és újabb terveket szőtt, hogy felszámolja azt a szerinte tűrhetetlen »dualizmust« amely az abszolút módon kormányzott örökös tartományok és a rendi alkotmánnyal rendelkező Magyarország között fennállott (. . .), Metternich Magyarország alkotmányos jogainak merev ellenzője volt és *lényegében* (az én kiemelésem – F. S.) mindvégig az is maradt. Az 1811–1812-es sikertelen kísérletből egyedül azt a tanulságot vonta le, hogy ezt a kérdést, amennyiben nem lehet katonailag, igyekezni kell *politikailag* megközelíteni.” (28. l.)

A summázással *lényegében* egyet lehet érteni. De épp az Andics által felvonultatott anyag alapján talán úgy is fogalmazhatnánk, hogy a mindenható kancellár az első sikertelen kísérlet után nemcsak az eszközök, hanem a cél tekintetében is módosított stratégiáján. Amíg indulásakor nem sok választotta el azoktól az udvari köröktől, amelyek Magyarországnak a birodalmon belüli „privilegizált” helyzetét szerették

volna erőszakkal felszámolni. Metternich később fokozatosan megértette a beolvasztás lehetetlenségét, s a forradalmak leverése után is jogos fölényrel nyilatkozott „az abszolút egység” híveiről: „Az abszolút egység nem más, mint illúzió. Az, amit ma *Metternich-rendszer* gúnyneven emlegetnek, nem más, mint annak a két elemnek az egyensúlyba hozása, amit én úgy neveztem: az egység és a különbözőség összekapcsolása . . .” Vagyis a kancellár belátta, hogy a birodalom egységét csak a részek *különállása* révén lehet biztosítani.

E különállást természetesen viszonylagosnak fogta fel, olyan értelemben is, hogy a mindenkori viszonyoknak megfelelően hol szorosabbra fogta, hol lazábbra engedte a gyeplőt, de egy relatív különállás is több a gleichschaltolásnál. Amikor a forradalmak leverése után Metternich ismételten óvta az új osztrák kormányférfiakat „a legyőzött ország elnémetesítésétől és beolvasztásától”, akkor lényegében nemcsak az eszközök, hanem a stratégiai cél tekintetében is eltért kancellári pályakezdésének politikájától.

1857-ben azzal érvelt az egység „eltúlzott felfogása” ellen, hogy annak erőltetése „nem egy tekintetben tápot ad az ellenzéki szellemnek”. Az érvelés okos volt, s nem csupán utólagos bölcsesség fejeződött ki benne, hiszen e megfontolás egyszer-mászor a forradalmak előtt is érvényesült gondolkodásában. A stratégiai cél mérséklése, olykor remekül működő taktikai érzéke és a realitás iránti (gyakran ki-kihagyó) fogékonysága segítette abban, hogy egy hosszú korszakon át, roppant válságos pillanatokban is, össze tudta tartani a monarchiát.

Sikerének persze ára volt, s az árat – egyebek közt – a magyarság is fizette. Metternich csak a magyar televízióban szerepelhet úgy, mint aki jakobinusok „reformterveit” igyekezett megvalósítani, a valóságban „évtizedekkel” késleltette a társadalmi fejlődést „azokban az országokban, amelyre közvetlen befolyása volt”, így nálunk is. Ezért következtet oda Andics, hogy Metternich alakja „*Magyarország történelmében egyike a legvégzetesebbeknek*”.

E dőlt betűvel szedett zárókonklúzióval ér véget a könyv. Első pillantásra minden további nélkül, mintegy automatikusan egyet lehet érteni a következtetéssel. De ha ellenpróbát végzünk – ami a történelemben sajnos mindig csak képzeletbeli játék –, némileg meginoghat bizonyosságérzetünk. Ha ugyanis nem Metternich politikája érvényesül, hanem a radikális beolvasztóké, a németesítőké, akkor mi történik? Az „Amalgamierung” aligha sikerül, Magyarország ehhez túl nehéz falat volt. És ha a beolvasztással szembeni ellenállás fegyveres harchoz vezet? Mondjuk 1811-ben, 1823-ban vagy 1830-ban? Egy ilyen harc esélyéről sem tarthatunk sokat, hiszen tudjuk, hogy még az 1823-asnál

sokkal fejlettebb és öntudatosabb Magyarország is milyen nehéz küzdelemre kényszerült 1848-ban. Akárhogy nézzük, Metternich politikája tulajdonképpen Magyarország oldaláról tekintve is egy bizonyos fokig megfelelt a realitásoknak.

Nem szeretnék a bizonyíthatatlan hipotézisek mezején túl messzire kalandozni. De annyi mindenképpen tény, hogy Magyarország számára teljes mértékben kedvező politikai felfogás Bécsben sohasem vert gyökeret. A külön esetként kezelendő jozefinista kísérlettől eltekintve két irányzat küzdött egymással: egy erőszakosabb, az amalgámra törekvő, németesítő, és az összmonarchia érdekeit „liberálisabban” érvényesítő irányzat. Metternich – időnkénti ingadozásai és kilengései ellenére is – ez utóbbi felfogáshoz húzott. És ezzel, akarva, nem akarva, bizonyos fokig a magyar reformkornak is botcsinálta ösztönzője lett néha.

Azt mondhatnánk, hogy a feladatot nem is lehetett jól megoldani. Még a haladás útjának egyengetésében is követtek el jelentős egyéniségek kolosszális hibákat. Nem könnyebb a dolga annak, aki meg akarja állítani a fejlődést. Márpedig Metternich, akinek a szemében a civilizáció és a barbárság között a Lajta képezte a határt, ezt a célt tűzte ki maga elé magyar politikájában. S itt két, világosan felismert, de egymással ki nem békíthető következtetésre jutott: egyfelől belátta, hogy a birodalmi egység erőszakolása „tápot ad” az ellenzéki szellem felélesztésének, másfelől azt is tudta, hogy „az engedmények” a forradalmat készítik elő. Ezért mindenki másnál, még a magyar ellenzékienél is hamarabb vette észre, hogy „Magyarország már a forradalom pokoltornácában áll”. De e felismeréssel végül is nem tudott mit kezdeni: az 1837-es terrorizálási kísérlet után mégiscsak az engedmények következtek, hol erre, hol arra lengett ki az inga, de minden csak az ellenzéki mozgalom erősödéséhez vezetett.

Hiába hajtogatta tehát már-már mániákusan Metternich, hogy a forradalomnak elejét kell venni, ő maga lett e forradalomnak szándéka ellenére egyik fő előkészítője. Íme, némely úgynevezett nagy államférfiak rovására időnként ilyen gonosz tréfákat követ el a történelem.

Annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy a metternichi uralom egy szempontból semmiképpen sem volt végzetes számunkra – irodalmunk aranykora fűződik az államkancellár évtizedeihez. A nagy szellemi erőfeszítéssel kidolgozott cenzúrarendszer, a különböző posztokra felállított eszme-elhárító apparátusok elég riasztóak voltak ahhoz, hogy ellenkezést váltsanak ki maguk ellen, de nem voltak elég hatékonyak ahhoz, hogy ezt az ellenállást el tudják némtáni. A hatalom szempontjából édeskeveset ér az a cenzúra, amely eltűri egy olyan vers kinyomtatását, mint mondjuk *A XIX. század költői*. Mert a költő egyáltalán

nem volt halás azért, hogy mennyi felforgató műve jelenhetett meg – az a sorozat izgatta, amelyet nem közölhetett, vagy meg sem írhatott . . .

Itt egy kicsit elkalandoztunk Andics könyvétől, amely e témával nem foglalkozik. Figyelmét „főképp az államkancellár Magyarországnak a Habsburg-birodalmon belül elfoglalt sajátos közjogi helyzetére vonatkozó politikájára és terveire összpontosítja, lemondva – legalábbis egyelőre – egész sor, különben ugyancsak fontos kérdés megvilágításáról”. A monarchia kulturális és sajtópolitikai elveinek elemzését nem is kérjük számon a szerzőtől, de e téma egyik vonatkozása eléggé hiányzik a műből, nevezetesen Kossuth és Metternich kapcsolatának megközelítőleg olyan részletes felvázolása, mint amilyen a kitűnő Széchenyi–Metternich fejezet (amelyet Andics az 1973-as német kiadáshoz képest hasznosan ki is bővített).

De nem érdemes e hiányosságra sok szót vesztegetni. Először is azért nem, mert a figyelem összpontosítása lehetővé tette, hogy Andics a vállalt tárgyat minden korábbi megközelítésnél mélyebben tárja fel. Különösen azok a fejezetek, amelyek Metternich döntéseinek gazdasági feltételeit és indítékait elemzik, igen tanulságosak, s joggal keltettek elismerést a külföldi szaksajtóban is. Andicsnak sikerült példaadó erővel megmutatnia, hogy egy birodalmi koncepció, egy politikai stratégia milyen meghatározó módon kötődik a kor gazdasági viszonyaihoz, a történelmi szereplő egyéni és osztályérdekeihez.

Másrészt azért sem szabad elégedetlenkednünk, mert ígéretet kaptunk a szerzőtől, hogy több fontos kérdés megvilágítása csak „egyelőre” maradt el. Reményünk van tehát arra, hogy az alapvető mű még tovább épül.

Befejezésül, talán illetéktelenül, hadd ajánljam e műnek egy más-fajta továbbépítését is. Még művelt közvéleményünk is roppant keveset tud Metternichről. Ezt figyelembe véve érdemes volna a német és magyar nyelven megjelent tudományos műnek egy népszerű, a dokumentáció terhéől jórészt megszabadított, rövidebb (és persze sokkal olcsóbb) változatát is megalkotni és megjelentetni. A művelt magyarság történelmi alapismereteinek tárházából nem hiányozhat sokáig mindaz, amit ebből a könyvből tanulhatunk.

FEKETE SÁNDOR